

UDK 30+[316.42:2(497.5)
Prethodno priopćenje

Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj: teorijsko-hipotetski okvir istraživanja

Dinka Marinović Jerolimov

*Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
e-mail: dinka@idi.hr*

SAŽETAK U radu autorica prikazuje teorijske, empirijske i koncepcijske odrednice istraživanja »Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj« provedenog u Hrvatskoj 2004. godine na reprezentativnom uzorku (N = 2.220) odraslih stanovnika Republike Hrvatske. Predmet istraživanja bila je najrasprostranjenija tradicionalna crkvena religioznost, te se u istraživanju pošlo od supstantivne definicije religije kao sustava ideja, vjerovanja, vrijednosti i prakse, koji se odnosi na nadnaravno, transcendentno (biće), nadljudsku i mističnu moć, koja se doživljava i kao sveta. U skladu s definicijom primijenjen je multidimenzionalni pristup, te se u operacionalizaciji i analizi koristio Glockov petodimenzionalni model, s ciljem da se stekne uvid u razlike između ispitanika u religijsko-strukturnom i vrijednosnom te, kroz analizu sociodemografskih obilježja ispitanika, i društveno-strukturnom aspektu.

Ključne riječi: društvene promjene, religijske promjene, religija, Crkva, tradicionalna crkvena religioznost, teorijsko-hipotetski okvir istraživanja.

Primljeno: 1. lipnja 2005.

Prihvaćeno: 24. lipnja 2005.

1. Uvod

Tranzicijski sociokulturni i politički kontekst u Hrvatskoj izrazito je dinamičan i proturječan, opterećen teškim iskustvom rata i njegovim dugotrajnim posljedicama. Različite političke, sociokulturne i sociostrukturne promjene osobito su značajne za razvojne tendencije hrvatskog društva. U sklopu sociokulturnih promjena značajno mjesto zauzimaju i religijske promjene. Glavni okvir tih promjena činili su otvaranje vodećih društvenih struktura i društva prema religiji i Crkvi u tranzicijsko-transformacijskim uvjetima, nova institucionalna rješenja odnosa države i Crkve, djelovanje crkava u predratnom, ratnom i poratnom razdoblju, te prateća nacionalna i religijska homogenizacija. Porast ukupnoga društvenog značenja religije (i Crkve) pratio je i izuzetan porast religioznosti hrvatskih građana. Prema

Copyright © 2005 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu - Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana - All rights reserved.

svim dostupnim podacima iz različitih istraživanja provedenih tijekom 90-ih godina u Hrvatskoj, a imajući na umu i nalaze iz razdoblja prije 1990., religiozno izjašnjavanje građana povećalo se za oko 30%. To Hrvatsku smješta u sam vrh najreligioznijih postsocijalističkih europskih zemalja. No iako dijele mnoge zajedničke karakteristike kada su u pitanju religija i crkva (od revitalizacije religioznosti, povećanja broja novih religijskih pokreta, preko povezanosti religije i nacije, povezanosti religije i politike do težnji crkava da zauzmu mjesto koje su u društvu imale u predsocijalističkom razdoblju), te se zemlje međusobno veoma razlikuju, pa tako i u smislu religijskih promjena (Beyer, 1999.; Borowik, 1997., 2004.; Babinski, 1997.; Cifrić, 2000.; Hornsby-Smith, 1997.; Michel, 1999.; Tomka, 1995., 1997.; Tomka, Zulehner, 1999.; Vrcan, 1999., 2000.; Zrinščak, 1998.). Upravo su te specifičnosti pojedinih zemalja centralne i istočne Europe temelj mnogih teorijskih rasprava u sociologiji religije. I ne samo njihove međusobne razlike, već i razlike koje u tom smislu postoje u odnosu na suvremene procese u zapadnoeuropskim zemljama. Rezultati našega istraživanja temelj su za uvide i daljnje rasprave o religijskoj situaciji u Hrvatskoj te doprinos analizi suvremenih društvenih tranzicijskih procesa.

2. Teorijsko-hipotetski okvir istraživanja

U sociologijskoj se perspektivi religijske promjene promatraju u kontekstu društvenih promjena. Teorijske i empirijske spoznaje o odnosu religijskih i društvenih promjena rezultat su dugogodišnjih rasprava unutar sociologije religije o spornoj tezi o sekularizaciji modernih industrijskih društava. Ove rasprave kretale su se od poimanja sekularizacije kao dugotrajnoga povijesnog procesa slabljenja ukupnog društvenog značenja religije, procesa opadanja povezanosti ljudi s religijom i Crkvom, kao i procesa unutarreligijskih promjena (Berger, 1969.; Bruce, 1997.; Dobbelaere, 1981., 1999.; M. Douglas, 1981.; Fenn, 1978.; Wilson, 1985., 1990., 1998.;), preko kritike jednodimenzionalnih poimanja sekularizacije, te uvažavanja sekularizacije kao kompleksnog i ambivalentnog procesa (Martin, 1978.), do njena osporavanja kao mita ili fikcije, odnosno neznanstvenog pojma (Luckman, 1967.; Glasner, 1977.) ili doktrine koju treba „pokopati na groblju propalih teorija i šapnuti joj *requiescat in pace*« (Stark, 1999.: 270). Stalna osporavanja koja suvremenu sekularizacijsku diskusiju između »sekularista« i »postsekularista« tumače kao kuhnovski sudar dviju paradigmi (Chaves, 1994), utemeljuju se na reinterpretaciji brojnih socioreligijskih istraživanja, te utvrđenom porastu novih religijskih pokreta u suvremenom svijetu (Eliade, 1983.; Greeley, 1972.; Hadden, 1987.; Hervieu-Leger, 1989.; Stark i Bainbridge, 1985.; Tchannen, 1994.;), što je neke poznate autore navelo da revidiraju svoje poimanje sekularizacije (Berger, 1999.; Martin, 1991.).

Istovremeno postoje i alternativni koncepti: »revitalizacije religije i religioznosti«, (Casanova, 1994.; Iannaccone, Finke, Stark, 1997.; Lambert, 1999.) u okviru kojega se – na temelju teorijskih rasprava i empirijske evidencije – na svjetskoj razini uočava »povratak svetog«, bilo u oživljavanju i deprivatizaciji etabliranih

crkava i tradicionalne religije, bilo u pojavi novih religijskih pokreta i sekti (Barker, 1989.; Jukić, 1997.; Robertson, 1989.; Stark, 1993.; Stark, Bainbridge, 1987.), oživljavanju pučke religije (Črpić, Jukić, 1998.; Jukić, 1988.), pojavi različitih oblika fundamentalizma (Bainbridge, 1997.; Martin, 1993.), civilne religije (Bellah, 1975.), difuzne religije (Cipriani, 1989.), implicitne religije (Bailey, 1990.); ukazuje se i na paralelno postojanje procesa privatizacije i deprivatizacije (Casanova, 1994.); uvodi se poimanje religije kao lanca sjećanja (Hervieu-Leger, 2000.). Pristalice teorijskog eklekticizma nastoje pomiriti koncept sekularizacije s ostalim pristupima koji se trude razumjeti suvremenu religijsku situaciju (Hammond, 1985.; Wuthnow, 1988.).

Za analizu religijske situacije u Hrvatskoj podjednako je zanimljivo ukazati na kompleksnu situaciju kako u zapadnoeuropskim društvima (tj. „kuda stremimo») tako i u tranzicijskim, bivšim komunističkim društvima („gdje smo bili i gdje jesmo»). S jednima i s drugima dijelimo neke zajedničke karakteristike, ali postoje i značajne razlike.

I zapadnoeuropska društva se međusobno veoma razlikuju unatoč općem okviru sekularizacije, individualizacije i pluralizacije. To je Europa koja se ubrzano mijenja, osobito pod utjecajem migracija, i u kojoj postoje različite kontradiktorne i divergentne tendencije (Davie, 2000.) – necrkvenost, odnosno porast vjerovanja bez pripadanja, udaljavanje od religije, ali i djelomična kršćanska obnova – što je Lambert posebno uočeno na primjeru mladih (Zrinščak, 2005.). Značajno se razlikuju i po vrsti i po razini religioznosti protestantski sjever, miješane zemlje i katolički jug, a također i zemlje međusobno unutar tih grupacija.

Postkomunističke tranzicijske zemlje također se međusobno veoma razlikuju u razini religioznosti, unatoč općem trendu revitalizacije religije. „Prema podacima Europskog istraživanja vrednota 1999./2000., pripadnost religijskoj zajednici u Poljskoj i Rumunjskoj iznosi 90%, Hrvatskoj i Litvi između 80% i 90%, Bugarskoj i Sloveniji 70%, Rusiji, Bjelorusiji i Ukrajini oko 50%, a u Češkoj samo 33%» (Zrinščak, 2005.: 78).

U Hrvatskoj je dominantan proces jačanja tradicionalne crkvene religije i religioznosti, posebno katoličanstva, koje sadrži i određenu manifestnu sociokulturnu, nacionalnu i nacionalno-političku identifikaciju, a javljaju se i novi oblici religioznosti (Aračić, Črpić, Nikodem, 2000.; Bahtijarević, 1991.; Baloban, 2004.; Boneta, 2000.; Cifrić, 1995.; Črpić, Jukić, 1998.; Črpić, Kušar, 1998.; Ćimić, 1998.; Dugandžija, 1986.; Labus, 2000.; Marinović Bobinac, 1995., 1999.; Marinović Jerolimov, 1999., 2001.; Skledar, 1998., 2000.; Vrcan, 1999., 2000.; Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000.).

Na teorijskoj razini, dakle, navedeni procesi u Hrvatskoj mogu se raspravljati kako u kontekstu revitalizacije religije i religioznosti, tako i u kontekstu međusobno suprotnih procesa i tendencija – sekularizacije i desekularizacije, privatizacije i deprivatizacije, te politizacije i depolitizacije religije.

S obzirom da je, kao što je rečeno, najrasprostranjeniji oblik religijskog pripadanja u Hrvatskoj tradicionalna crkvena religija i religioznost, ovo je istraživanje bilo usmjereno na pripadanje ili nepripadanje nekoj određenoj, ustanovljenoj religiji i religijskoj tradiciji. Stoga smo pošli od supstantivne i ekskluzivne definicije religije po kojoj je *religija* sustav ideja, vjerovanja, vrijednosti i prakse, koji se odnosi na nadnaravno, transcendentno (biće), nadljudsku i mističnu moć, koja se onda doživljava i kao sveta. U skladu s tom definicijom primijenjen je strukturalno-dimenzionalni pristup po kojem se religija poima kao multidimenzionalan fenomen: ona je sastavljena od različitih dijelova, kojih ona nije samo suma, već cjelina u kojoj su ti dijelovi međusobno povezani i uzajamno se uvjetuju. Njezini elementi su: doktrina, iskustvo, obred, vrijednosti, simboli, norme, organizacija i vjerski službenici. Dakle, u smislu Glockova (1962.) određenja, religiju i religioznost istraživali smo kroz konfesionalnu (kao pripadnost katoličanstvu, pravoslavlju, islamu itd.) i religijsku samoidentifikaciju (na kontinuumu uvjereni vjernik – protivnik religije), te ideologijsku (vjerovanja), ritualnu, iskustvenu, intelektualnu (znanje) i posljedičnu dimenziju.

Religioznost je subjektivan aspekt religijskog fenomena, subjektivan sistem stavova koji uključuje osobite oblike vjerovanja, mišljenja, osjećaja i tendencija reagiranja usmjerenih prema natprirodnom i svetom, te se javlja kao sistem unutarnjih trajnih dispozicija koje se manifestiraju na verbalan i neverbalan način u ponašanju vjernika. Taj se stav razvija u određenoj socijalnoj sredini i uvijek je dinamičke strukture, sjedinjujući u sebi osobno i društveno (institucionalno), kao i spoznajnu, emotivnu i akcijsku komponentu. Na razini pojedinca, ne moraju sve te komponente biti podjednako razvijene, što uvjetuje i tip vjernika; isto vrijedi i za religiju, tj. da razvijenost ili dominantnost određenog elementa njene strukture određuje i tip religije. Odnos prema religiji ne poima se, dakle, kao dihotomija religiozni – ateisti, već (idealnotipski) kao kontinuum na čijem se jednom kraju nalazi potpuna religioznost, a na drugom potpuna nereligioznost, dok se između nalaze svi mogući prijelazni stupnjevi na kojima se miješaju komponente religioznosti s komponentama nereligioznosti (Bahtijarević, 1975.).

Nereligioznost bi, pak, bila odsustvo svih navedenih elemenata odnosa prema svim aspektima određene religije.

Druga dva para pojmova, koji se razlikuje od religije i religioznosti, odnose se na Crkvu i crkvenost. Dok je *Crkva* organizacija i institucija koja, zajedno sa svojom hijerarhijom službenika ima funkciju prenošenja i održavanja određenog sustava ideja, vjerovanja, vrijednosti, simbola i prakse, *crkvenost* je način vezanosti pojedinca za crkvu, njezin dogmatski sustav, norme i vrijednosti, a očituje se kao ukupnost ponašanja i djelovanja pod utjecajem Crkve. To je institucionalnost osobne religioznosti, dakle povezanost osjećaja, vjerovanja i ponašanja sa crkvenim normama. Crkvenost varira na kontinuumu na kojem je s jedne strane potpuna crkvenost, a s druge potpuna *necrkvenost* odnosno odsustvo svih oblika vezanosti za crkvu (Bahtijarević, 1975.).

2.1. Metodologijske napomene

2.1.1. Predmet, ciljevi, sadržaj i hipoteze istraživanja

Predmet istraživanja bila je, dakle, tradicionalna crkvena religioznost koja je najrasprostranjenija u Hrvatskoj.

Općeniti cilj istraživanja bio je doći do relevantnih teorijskih i empirijskih uvida u proces religijskih promjena u sklopu aktualnih društvenih i političkih promjena u Hrvatskoj, osobito u kontekstu regionalnih razlika, te u kontekstu odnosa države i vjerskih zajednica.

Sadržaj istraživanja bila je analiza podataka prikupljenih metodom ankete 2004. godine na reprezentativnom uzorku odrasle populacije Hrvatske, potom analiza podataka prikupljenih posebnim upitnikom u 154 istraživana naselja te analiza podataka prikupljenih analizom sadržaja vjerskog tiska. Time se željelo doznati:

1. o rasprostranjenosti i odnosu pojedinih religijsko-strukturnih elemenata odnosno dimenzija religioznosti: konfesionalnoj samoidentifikaciji u smislu pripadnosti katoličanstvu, pravoslavlju, islamu, ostalim konfesijama i nepripadanju niti jednoj konfesiji; religijskoj samoidentifikaciji na kontinuumu uvjereni vjernik – protivnik religije, koji omogućava i identifikaciju između ta dva krajnja pola; temeljnim crkvenim i izvan crkvenim, alternativnim vjerovanjima; religijskoj praksi na osobnoj, užoj grupnoj (obiteljskoj) te široj grupnoj razini; religijskom iskustvu; religijskom znanju;
2. o odnosu religijsko-strukturnih i sociokulturnih (vrijednosnih) elemenata (na razini stavova ispitanika, odnosno prihvaćanju religijskih i različitih općedruštvenih, kolektivnih i individualnih, vrijednosti i vrijednosnih orijentacija);
3. odnosu religijsko-strukturnih elemenata i različitih sociostrukturnih obilježja ispitanika (spolu, dobi, školskoj spremi, zanimanju, radnom statusu, rezidencijalnom statusu i regionalnoj pripadnosti);
4. o religijskoj infrastrukturi u 154 naselja u kojima je provedeno istraživanje i
5. o stavovima na relaciji odnosa države i Crkve u vjerskom tisku.

Slijedom toga, *specifičan cilj istraživanja* bio je steći znanstvene spoznaje i uvide u: rasprostranjenost pojedinih dimenzija religioznosti i njihov međusobni odnos; razlike između religioznih i nereligioznih ispitanika s obzirom na navedene dimenzije religioznosti; odnos sociostrukturnih elemenata i pojedinih dimenzija religioznosti, njihovu povezanost, odnosno razlike s obzirom na navedena sociostrukturna obilježja; razlike između pojedinih sociostrukturnih elemenata, religijsko-strukturnih i sociokulturnih (vrijednosnih) elemenata; rasprostranjenosti vjerskih institucija i sadržaja na razini naselja; stavovima o odnosu države i crkve na temelju analize sadržaja katoličkog tjednika »Glas koncila«.

Prema tome, nastojali smo utvrditi razlike između religioznih i nereligioznih ispitanika u religijsko-strukturnom, društveno-strukturnom i vrijednosnom aspektu.

Hipoteze

U istraživanju smo pošli od općenite pretpostavke o utjecaju društvenih i političkih promjena u Hrvatskoj na religijske promjene, te na promjene odnosa države i vjerskih zajednica. U tom smo kontekstu formirali četiri posebne hipoteze:

1. Društvene i političke promjene u Hrvatskoj pozitivno su povezane s porastom religioznosti.
2. Tradicionalna crkvena religioznost, unatoč porastu, rasprostranjena je u različitom opsegu u pojedinim regijama Hrvatske.
3. Pojedini segmenti populacije razlikuju se u stupnju ne/religioznosti s obzirom na svoja različita sociodemografska, sociostrukturna i sociokulturna obilježja.
4. Društvene i političke promjene utječu na dinamiku odnosa države i vjerskih zajednica.

Razradu ovih, kao i posebne hipoteze, iznijeli su autori u svojim radovima objavljenima u ovom broju *Sociologije sela*.

2.1.2. Uzorak i metode istraživanja (priredio Alija Hodžić)

Istraživanje je provedeno 2004. godine na proporcionalnom stratificiranom slučajnom uzorku punoljetnoga (18 i više godina) stanovništva Republike Hrvatske. Uzorak je konstruiran na temelju popisa stanovništva iz 2001. godine. Anketa je provedena u, kako je i planirano, 154 naselja: u glavnom gradu, u 19 županijskih centara, u 27 ostalih slučajno izabranih gradskih naselja, te u 107 slučajno izabranih seoskih naselja (od kojih su 33 općinski centri, a 74 ostala seoska naselja). Udjel ispitanika u pojedinim županijama i glavnom gradu proporcionalan je njihovom udjelu u ukupnom punoljetnom stanovništvu. Na razini županija i glavnog grada osigurana je proporcionalna zastupljenost s obzirom na vrstu naselja (selo, grad), spol, dob, školsku spremu i aktivnost: aktivni (zaposleni, individualni poljoprivrednici i nezaposleni), osobe s osobnim prihodom (umirovljenici) i uzdržavani (domaćice). Sva, konstrukcijom uzorka, kontrolirana obilježja relativno su stabilna pa se, s obzirom na to da su od popisa stanovništva do anketnog istraživanja prošle samo tri godine, nisu (osim u jednom slučaju, grad – selo) vršile nikakve korekcije. U uzorku je udio ispitanika iz gradskih naselja povećan s 53,1% (koliko je u ovim naseljima živjelo punoljetnog stanovništva po popisu 2001. godine) na 55,0%.

U manjim (seoskim) naseljima ispitanici su birani na temelju odgovarajućeg koraka izbora. U većim (gradskim) naseljima prije takvog izbora određeni su posebni dijelovi naselja – novi i stari, centar i periferija, bogatije i siromašnije četvrti, a ulice su birane slučajno. U svim su slučajevima ispitanici birani određenim korakom izbora stana, odnosno obiteljske kuće.

Planirana veličina uzorka bila je 2.200, a ukupno je anketirano 2.220 ispitanika.

Realizirani se uzorak, prema kontroliranim obilježjima, vrlo malo razlikuje od planiranoga. U gradskim je naseljima realizirano 0,6% ispitanika više od planiranog udjela (55,0% – 55,6%), muškaraca za 0,2% više (47,5% – 47,7%), ispitanika do 39 godina (rođenih 1964./1986.) za 0,1% (38,4% – 38,5%) i onih sa 40 do 59 godina (rođenih 1944./1963.) za 1,1%. Samim tim, u realiziranom je uzorku manje 1,2% ispitanika koji imaju 60 i više godina (27,3% – 26,1%). Slične se razlike pojavljuju i kada se radi o osnovnim aktivnostima ispitanika: u realiziranom je uzorku zastupljenost zaposlenih manja za 0,2% (43,8% – 43,6%), individualnih poljoprivrednika za 0,4% (6,2% – 5,8%) i umirovljenika za 0,8% (33,1% – 32,3%), a veće je u slučaju domaćica za 0,3% (7,1% – 7,4%) i nezaposlenih za 1,1% (9,8% – 10,95%). Nešto veće razlike od ovih pojavljuju se s obzirom na školsku spremu ispitanika: zastupljenost ispitanika bez škole i s nezavršenom osnovnom školom manja je od planirane za 3,2% (18,6% – 15,4%), a onih s osnovnom školom za 1,2% (21,9% – 20,7%). Udio ispitanika sa zanatskom, odnosno industrijskom školom veća je za 1,7% (27,4% – 29,1%), onih sa gimnazijom, srednjim tehničkim i drugim srednjim školama za 1,0% (20,1% – 21,1%) te onih sa višim školama, fakultetima i akademijama za 1,7% (12,0% – 13,7%). Ova su odstupanja »poboljšala« obrazovnu strukturu. No iako su veća od prethodnih, ona se ipak ne bi mogla označiti odstupanjima koja značajnije narušavaju proporcije zadane planiranim uzorkom te su za razliku od njih i statistički značajna.

2.1.3. Terenski dio istraživanja i instrumenti

Istraživanje je provedeno od kraja travnja do kraja lipnja 2004. godine. Za prikupljanje podataka metodom ankete koristili smo dva instrumenta:

1. *Upitnik 2004.* sadržavao je pitanja o religiji, društvenoj strukturi i kvaliteti života;
2. *Upitnik za naselja* sadržavao je pitanja o infrastrukturi istraživane mreže naselja, te dio o religijskoj infrastrukturi (vrstama i broju crkava, samostana, kapelica, svetkovanjima u istraživanim naseljima).

Anketiranje je obavilo stotinjak anketara, pod stručnim vodstvom istraživača Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu.

Za analizu odnosa države i Crkve primijenjena je analiza sadržaja »Glasa koncila« za razdoblje 1990. – 2004.

2.1.4. Metode statističke obrade podataka

Obrada podataka

Obrada podataka obavljena je na N = 2.220 ispitanika.

Varijable pripremljene za statističku obradu analizirane su u prezentiranim radovima sljedećim metodama:

1. Univarijatne analize: određivanje frekvencija, postotaka, aritmetičkih sredina i standardnih devijacija;
2. Bivarijatne analize: izračunavanje značajnosti razlika pomoću t-testa, izračunavanje razlika pomoću hi-kvadrat testa te rezultirajućih povezanosti izračunavanjem koeficijenta kontingencije; primjenom analize varijance. Statistička značajnost izračunavana je na razini $p < 0,01$.
3. Multivarijatna analiza: faktorska analiza poduzeta je da bi se utvrdilo strukturiranje pojedinih odgovora, odnosno postoji li tendencija prema formiranju vrijednosnih orijentacija koje su logički i semantički konzistentne. Faktorska je analiza obavljena metodom principijelnih komponenti i varimax rotacija sa Kaiserovom normalizacijom. Kriteriji za određivanje broja faktora bili su sljedeći: svojstvena vrijednost (eigenvalue) veća od 1; svaki faktor sadrži najmanje 4% zajedničke varijance (komunalitet); svaki je faktor značajno saturiran na što više varijabli i svaka varijabla ima značajno zasićenje samo na jednom faktoru.

Podaci su obrađeni u SPSS programu. Upis podataka obavljen je u *Targetu d.o.o. za istraživanje tržišta* iz Zagreba, a podatke je obradio Božidar Lukač.

Sažimanja

U radu su autori na nekoliko načina koristili sažetu skalu osobne religijske identifikacije, prema uvidu u podatke koje su obrađivali. Osnovna skala sadrži šest stupnjeva:

1. uvjereni sam vjernik/ca i prihvaćam sve što moja vjera uči;
2. religiozan/na sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči;
3. nisam siguran/na vjerujem li ili ne;
4. prema religiji sam ravnodušan/na;
5. nisam religiozan/na, iako nemam ništa protiv religije;
6. nisam religiozan/na i protivnik/ca sam religije.

Ovu su osnovnu skalu autori saželi na 5 (sažete zadnje dvije kategorije zbog malog ukupnog broja protivnika religije), na 4 kategorije (sažete kategorije 3 i 4, te 5 i 6) i na 3 kategorije (sažete kategorije 1 i 2, 3 i 4, te 5 i 6).

* * *

Iz obilja prikupljenih podataka u ovom je broju prezentiran samo (veći) dio. Tek će dodatne analize svih ostalih istraživanih varijabli omogućiti kompleksniji i potpuniji uvid u istraživane rezultate. U toj verziji oni će obuhvatiti i analizu sadržaja vjerskog tiska, te analizu religijske infrastrukture iz upitnika za naselja. Posebna pozornost biti će posvećena analizi regionalnih razlika, o čemu se sada

u prezentiranim radovima daju tek osnovni uvidi. Na kraju bih sažela osnovne smjernice koje su nas vodile u koncipiranju istraživanja »Društvene i religijske promjene u Hrvatskoj«. Primarno smo nastojali uvažiti, u teorijskom i empirijskom dijelu istraživanja, znanstvene spoznaje suvremene sociologije religije, dok smo se konceptijski (u pripremi te operacionalizaciji istraživanja) oslanjali na dijelove provedenih socioreligijskih istraživanja, od kojih će neka biti temeljna za komparativnu analizu podataka.

Literatura

1. Aračić, Pero; Črpić Gordan; Nikodem Krunoslav (2003.): Postkomunistički horizonti. – Đakovo: Teologija.
2. Babinski, Grzegorz (1997.): Borderland Identity. Religious and National Identification in the Polish-Ukrainian Borderland. – In: Irena Borowik and Grzegorz Babinski (eds.): *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. – Krakow: Nomos, 93-112.
3. Baloban, Stjepan (2004.): Crkvenost i obitelj pred izazovima. – Zagreb: Glas koncila.
4. Bahtijarević, Štefica (1975.): Religijsko pripadanje u uvjetima sekularizacije društva. – Zagreb: Narodno sveučilište grada Zagreba, Centar za aktualni politički studij.
5. Bahtijarević, Štefica (1991.): Religija i nacija u svakodnevnom životu. – U: Mladen Lazić (ur.): *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj*. – Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 141-164.
6. Bailey, Edward (1990.): Implicit Religion of Contemporary Society: Some Studies and Reflections. – *Review of Religious Research*, 37 (1990) 4: 483-498.
7. Bainbridge, William S. (1997.): *The Sociology of Religious Movements*. – New York; London: Routledge.
8. Barker, Eileen (1989.): *New Religious Movements*. – London: Her Majesty's Office.
9. Bellah, Robert N. (1975.): *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial*. – New York: Seabury.
10. Berger, Peter (1969.): *Sacred Canopy*. – New York: Doubleday & Company.
11. Beyer, Peter (1999.): Privatisation and Politicisation of Religion in Global Society: Implications for Church-State Relations in Central and Eastern Europe. – In: Irena Borowik (ed.): *Church-State Relations in Central and Eastern Europe*. – Krakow: Nomos, 21-41.
12. Berger, Peter (1999.): *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. – Washington, D.C.: Ethich and Public Policy Center; Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
13. Boneta, Željko (2000.): Stabilizacija vjerničke strukture i/ili njihanje klatna: religioznost u Istri. Prilog socio-religijskoj karti Hrvatske. – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 31 (2000) 3/4: 133-151.
14. Borowik, Irena (1997.): Institutional and Private Religion in Poland 1990-1994. – In: Irena Borowik and Grzegorz Babinski (eds.): *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. – Krakow: Nomos, 235-256.
15. Borowik, Irena (2004.): Religion and Civil Society in Poland in the Process of Democratic Transformation. – In: Dinka Marinović Jerolimov, Siniša Zrinščak and Irena Borowik (eds.): *Religion and Patterns of Social Transformation*. – Zagreb: Institute for Social Research – Zagreb, pp. 125-139.

16. Bruce, Steve (1997.): Religion in the Modern World. – Oxford: Oxford University Press.
17. Casanova, Jose (1994.): Public Religions in the Modern World. – Chicago; London: University of Chicago Press.
18. Cifrić, Ivan (1995.): Vjernička struktura u tranzicijskom kontekstu hrvatskog društva. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 4 (1995) 6 (20): 819-836.
19. Cifrić, Ivan (2000.): Percepcija nekih odnosa crkve i države i uloga religije i crkve u društvu. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2 (147/148) Supplement: 227-254.
20. Chaves, Mark (1994.): Secularisation as Declining Religious Authority. – *Social Forces*, (1994) 3:749-774.
21. Cipriani, Roberto (1989.): Diffused Religion and New Values in Italy. – In: James A. Beckford and Thomas Luckmann (eds.): *The Changing Face of Religion*. – London: Sage Publication Ltd.
22. Črpić, Gordan; Jukić, Jakov (1998.): Alternativna religioznost. – *Bogoslovska smotra*, 68 (1998) 4: 589-617.
23. Črpić, Gordan; Kušar, Stjepan (1998.): Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj. – *Bogoslovska smotra* 68 (1998) 4: 513-563.
24. Ćimić, Esad (1998.): Nacija i religija. – U: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.): *Etničnost, nacija, identitet*. – Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 121-133.
25. Davie, Grace (2000.): Religion in Modern Europe: A Memory Mutates. – Oxford: Oxford University Press.
26. Dobbelaere, Karel (1981.): Sekularization: A Multidimensional Concept. – London: Sage Publications.
27. Dobbelaere, Karel (1999.): Towards an Integrative Perspective of the Processes Related to Descriptive Concept of Secularization. – *Sociology of Religion*, 60 (1999) 3: 229-247.
28. Dugandžija, Nikola (1986.): Religija i nacija. – Zagreb: Stvarnost.
29. Douglas, Mary (1981.): The Effects of Modernization on Religious Change. – In: Mary Douglas and S. Tipton (eds.): *Religion in America*. – Boston: Beacon Press.
30. Eliade, Mircea (1983.): Okultizam, magija i pomodne kulture. – Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
31. Fenn, Richard (1978.): Toward a Theory of Secularisation. – Storrs, CT: Society for the Scientific Study of Religion.
32. Glasner, Peter E. (1977.): The Sociology of Secularisation. – London: Routledge & Kegan Paul.
33. Glock, Charles (1962.): On the Study of Religious Commitment. – Berkley: Survey Research Center, University of California.
34. Greeley, Andrew M. (1972.): Unsecular Man: The Persistence of Religion. – New York: Schocken Books.
35. Hadden, Jeffrey K. (1987.): Toward Desacralizing Secularization Theory. – *Social Forces*, (1987) 65: 587-611.
36. Hammond, Phillip (ed.) (1985.): The Sacred in a Secular Age. – Berkeley: University of California Press.
37. Hervieu-Leger, Danielle (1989.): Tryadition, Inovation and Modernity: Research Notes. – *Social Compass*, (1989) 36: 71-81.
38. Hervieu-Leger, Danielle (2000.): Religion as a Chain of Memory. – New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
39. Hornsby-Smith, Michael (1997.): The Catholic Church in Central and Eastern Europe: The View from Western Europe. – In: Irena Borowik and Grzegorz Babinski (eds.): *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. – Krakow: Nomos, 133-150.

40. Iannaccone Laurence R.; Finke, Roger; Stark, Rodney (1997.): Deregulating Religion: the Economic of Church and State. – *Economic Enquiry*, (1997) 35: 350-364.
41. Jukić, Jakov (1988.): Povratak svetoga. – Split: Crkva u svijetu.
42. Jukić, Jakov (1997.): Lica i maske svetoga. – Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
43. Labus, Mladen (2000.): Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu. – *Sociologija sela*, 38 (2000) 1/2 (147/148) supplement: 169-203.
44. Lambert, Yves (1999.): Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularisation or New Religious Paradigms? – *Sociology of Religion*, 60 (1999) 3: 303-333.
45. Luckmann, Thomas (1967.): The Invisible Religion. – New York; London: Collier-Macmillan Ltd.
46. Marinović Bobinac, Ankica (1995.): Neckvena religioznost u Hrvatskoj. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 4 (1995) 6 (20): 853-866.
47. Marinović Bobinac, Ankica (1999.): Urbanost pentekostalnih zajednica: socio-demografska obilježja zagrebačkih pentekostalca. – *Sociologija sela*, Zagreb, 37 (1999) 4: 407-427.
48. Marinović Jerolimov, Dinka (1999.): Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine. – U: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.): *Religija i integracija*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 187-203.
49. Marinović Jerolimov, Dinka (2001.): Religious Changes in Croatia: Some Empirical Data From 1972, 1982 and 1999 in the Zagreb Region. – In: Irena Borowik and Miklos Tomka (eds.): *Religion and Social Change in Post-Communist Europe*. – Krakow: Nomos, 163-180.
50. Martin, David A. (1978.): A General Theory of Secularisation. – Oxford: Basil Blackwell.
51. Martin, David A. (1991.): The Secularisation Issue: Prospect and Retrospect. – *British Journal of Sociology*, 42 (1991) 3: 465-475.
52. Martin, David A. (1993.): Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America. – Oxford: Blackwell.
53. Michel, Patrick (1999.) Politika i religija poslije propasti komunizma. – U: Ivan Grubišić i Siniša Zrinščak (ur.): *Religija i integracija*. – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 95-108.
54. Robertson, Roland (1989.): Globalisation, Politics and Religion. – In: James Beckford and Thomas Luckmann (eds.): *The Changing Face of Religion*. – London: Sage.
55. Stark, Rodney (1993.): Europe's Receptivity to New Religious Movement. – *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32 (1993) 4: 389-397.
56. Stark, Rodney (1999.): Secularisation, R.I.P. – *Sociology of Religion*, 60 (1999) 3: 249-273.
57. Stark, Rodney; Bainbridge William S. (1985.): The Future of Religion: Secularisation, Revival and Cult Formation. – Berkley: University of California Press.
58. Stark, Rodney; Bainbridge William S. (1987.): A Theory of Religion. – Bern; New York: Peter Lang.
59. Skledar, Nikola (1998.): Religija i etničnost. – U: Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.): *Etničnost, nacija, identitet*. – Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 113-119.
60. Skledar, Nikola (2000.): Religijske promjene i vrijednosti. – *Sociologija sela*, Zagreb, 38 (2000) 1/2, (147/148) supplement: 13-20.
61. Tchannen, Oliver (1994.): Sociological Controversies in Perspective. – *Review of Religious Research*, 36 (1994) 1: 70-86.
62. Tomka, Miklos (1995.): The Changing Social Role of Religion in Eastern and Central Europe: Religious Revival and its Contradictions. – *Social Compass*, 42 (1995) 1: 17-26.

63. Tomka, Miklos (1997.): Hungarian Post-World War II. Religious Development and the Present Challenge of New Churches and New Religious Movements. – In: Irena Borowik and Grzegorz Babinski (eds.): *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. – Krakow: Nomos, 203-234.
64. Tomka, Miklos; Zulehner, Paul M. (1999.): Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas. – Ostfildern: Schwabenverlag.
65. Vrcan, Srđan (1999.): Novi izazovi za suvremenu sociologiju religije: politizacija religije i religizacija politike u postkomunizmu. – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 29 (1999) 1-2: 45-64.
66. Vrcan, Srđan (2001.): Vjera u vrtlozima tranzicije. – Split: Dalmatinska akcija.
67. Wilson, Bryan (1985.): Secularisation. – In: Phillip Hammond (ed.): *The Sacred in a Secular Age*. – Berkeley: University of California Press, 1-20.
68. Wilson, Bryan (1990.): The Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society. – Oxford: Clarendon Press.
69. Wilson, Bryan (1998.): The Secularisation Thesis: Criticisms and Rebutals. – In: Rudi Laermans, Bryan Wilson and Jaak Billet (eds.): *Secularisation and Social Integration. Papers in Honour of Karel Dobbelaere*. – Leuven: Leuven University Press, 45-65.
70. Wuthnow, Robert (1988.): The Restructuring of American Religion: Society and Faith Since World War II. – Princeton, NJ : Princeton University Press.
71. Zrinščak, Siniša (1998.): Crkva i država: europski kontekst i postkomunističko iskustvo. – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 28 (1998) 1-2: 15-26.
72. Zrinščak, Siniša (2005.): Religija, civilno društvo, socijalni problemi. – *Društvena istraživanja*, Zagreb, 14 (2005) 1-2: 71-96.
73. Zrinščak, Siniša; Črpić, Gordan; Kušar, Stjepan (2000.): Vjerovanje i religioznost. – *Bogoslovska smotra*, 70 (2000) 2: 233-255.

Preliminary communication

Dinka Marinović Jerolimov
Institute for Social Research in Zagreb, Zagreb, Croatia

Social and Religious Changes in Croatia: Theoretical – Hypothetic Framework for the Research

Summary

In this paper the author presents theoretical, empirical and conceptual guidelines of the research »Social and Religious Changes in Croatia« carried out in Croatia in 2004 on the representative sample of the adult population (N=2220) of the Republic of Croatia. The subject of the research was the most widely spread traditional church religiosity and the starting point of the research was a substantive definition of religion as a system of ideas, beliefs, values and practice related to a supranatural, transcendental (being), superhuman and mystic power that is also experienced as sacred. Pursuant to the definition the multidimensional approach was applied, so in the operationalization and the analysis it was used the five-dimensional Glock's model in order to get an insight into the differences of the respondents in the religious-structural and value aspect, and through the analysis of socio-demographic characteristics, in the socio-structural aspect as well.

Key words: social changes, religious changes, religion, church, traditional church religiosity, theoretical-hypothetic framework

Received on: June 1, 2005

Accepted on: June 24, 2005

Communication préliminaire

Dinka Marinović Jerolimov

Institut de Recherches sociales à Zagreb, Zagreb, Croatie

Changements sociaux et religieux en Croatie : un cadre théorique – hypothétique de la recherche

Résumé

Dans cet article l'auteur présente les déterminants théoriques, empiriques et conceptuels de la recherche «Changements sociaux et religieux en Croatie» effectuée en Croatie en 2004 sur le groupe représentatif de la population adulte (N=2220) de la République de la Croatie. Le sujet de la recherche était le plus largement distribuée religiosité ecclésiastique traditionnelle et le point de départ de la recherche était la définition substantive de la religion comme un système des idées, croyances, valeurs et pratiques lié à un supranaturel, transcendantal (être) et à une surhumaine et mystique puissance qui est également éprouvée comme sacrée. Conformément à la définition, on a appliqué l'approche multidimensionnelle, ainsi, dans l'opérationnalisation et analyse le modèle en cinq dimensions de Glock a été appliqué pour obtenir une évaluation des différences des répondants dans l'aspect de valeurs et religieux-structural, et par l'analyse des caractéristiques socio-démographiques, l'aspect socio-structural aussi bien.

Mots clés: changements sociaux, changements religieux, religion, église, religiosité ecclésiastique traditionnelle, cadre théorique-hypothétique de la recherche

Reçu: 1 juin 2005

Accepté: 24 juin 2005.